

## Batılılaşma Sürecinde ‘Feminizm’in Tehdidi Altındaki Türk Aile Yapısını ve Evlilik Kurumunu Belgeleyen Roman:

JÖN TÜRK

*Kemal EROL\**

### ÖZET

*Ahmet Mithat Efendi'nin yirmi beş kitaptan oluşan Letaif-i Rivâyât (1871-1894) serisinin üçüncü hikâyesi Felsefe-i Zenân başta olmak üzere iki Meşrutiyet dönemi arasındaki süreçte yazılmış pek çok roman ve hikâye Osmanlı aile yapısını ve evlilik kurumunu problematik bir mahiyette konu edinir. Tarihî roman kapsamında ele alınabilecek bu eserler arasında A. Mithat'ın Jön Türk (1910) adlı romanı, II. Meşrutiyet öncesi dönemde geleneksel Osmanlı aile yapısına ve ciddi bir değişim sürecine giren evlilik kurumuna ışık tutması bakımından oldukça mühim bir tarihî belge özelliğini taşır.*

*Bu çalışma, Türkiye’de romana konu olmuş Batılılaşma sürecindeki toplumsal değişmeyi ve kültürel yozlaşmayı sebep ve sonuçlarıyla ortaya koymayı esas almaktadır. Bu temelde Türk kültüründe çok önemli iki temel toplumsal kurumun -aile yapısı ve evlilik kurumu- Tanzimat’tan Cumhuriyet öncesine kadar geçirdiği değişim ve dönüşüm seyri ile bunun feminist eğilimler çerçevesinde özellikle Ahmet Mithat Efendi’nin Jön Türk adlı romanına nasıl yansıtıldığı araştırılacaktır. Bunlardan başka, romanın derin yapısında görülen yabancılaşma, geleneğe isyan ve kuşak çatışması ayrıca değinilecek tematik unsurları oluşturacaktır. Genç kız ve erkekler arasında evlilik öncesi döneme ait ilişkiler gibi dönemin başlıca temel problemleri arasında Türk aile yapısının ve evlilik kurumunun nasıl biçimlendirilmeye çalışıldığı; erkek egemenli toplumsal yapıda değişen yeni şartlara paralel olarak kadının feminist yaklaşımı ve hürriyet arayışı, araştırmamızın asıl yoğunlaşma alanını oluşturacaktır.*

### Anahtar Kelimeler

*Ahmet Mithat, Jön Türk, feminizm, aile kurumu, kültürel değişim.*

## 1. Giriş

Türk edebiyatında II. Meşrutiyet dönemi öncesi Osmanlı toplum yapısını ve bu döneme ait tarihsel vakaları işleyen romanların pek çoğu siyasi konuları ve dolayısıyla sosyal tenkidi içermektedir. Daha çok tarihî nitelikte olan bu eserler, hem destanî-mitsel özellikler hem de ütopyik özellikler taşır. Başka bir ifadeyle bu romanlar, bir yandan yaşanılanı, bir

\* Yard. Doç. Dr., Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü.  
kemalerol64@myynet.com

yandan da olması gerekeni ifade eder. Yani yaşanmışlıktan hareketle toplumun tutum referansları olagelen bu eserler, önyargılarla, ideolojilerle iç içe kimi zaman bireysel, ama çoğunlukla toplumsal problemlere yoğunlaşarak biçimlenmişlerdir.<sup>1</sup> Durumun böyle olması normal karşılanabilir. Çünkü tarihî roman yazarı, olayları eleştirel bir bakış açısıyla kurgularken, okuyucusuna bazı toplumsal problemleri tanıtmaya çabasıdır.<sup>2</sup> Bu çaba, sanatkârın tarih-toplum ekseninde gelişen sosyal anlayışının ürünü olarak tezahür eder. Zira dönemin sosyo-kültürel eğilimleri, toplumsal değişim-dönüşüm süreçleri ve eski-yeni arasındaki uyumsuzluklar, tarihçileri olduğu kadar tarihî roman yazarlarını da ilgilendirmiştir. Bireysel davranmanın sınırlarını aşan bir şair kadar bir romancı da şahsi duygu, tecrübe ve heyecanlarından dolayı ilgi çekici ve büyük değildir.<sup>3</sup> Asıl büyük ehemmiyet, sanatkârın üyesi olduğu topluma ve o toplumun hassasiyetlerine verdiği önemdedir. Tanzimat dönemi yazarlarının sanatı toplumun hizmetine sunmaları da bu anlayışın ürünüdür. Bu dönemde şiir kadar, anlatmaya dayanan kurmaca metinler de toplumun problemleriyle ilgilidir. Romanın tematik çehresini yine sosyal hayatta dikkat çeken sorunlara ilişkin temel mevzular oluşturur. Tanzimat dönemi hikâye ve roman yazarları, bu temel sorunları dillendirmeye kalkarken, düşünen ve farklı düşüncelere de açık olan sosyal çevrenin karşısına hazır bir dünya görüşü ile çıkmışlardır. Bunlar, şahsi inanç ve fikirlerini bir tarafa bırakarak topluma yapacağı hizmet bakımından nasıl bir eser oluşturabileceğinin peşinde koşmuşlardır.

Tanzimat roman ve hikâyelerinin ısrarla üzerinde durduğu mevzulardan biri “evlilik kurumu”dur. *Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat* (1872)’tan *İntibah* (1876)’a, *Sergüzeşt* (1889)’ten *Müşahedât* (1890) ve *Zehra* (1896)’ya varıncaya kadar pek çok romana konu olmuş ve sıkça biçim değiştirmiş olan bu kurum, geçmişte olduğu kadar günümüz yazarlarının da ilgisini çekmiştir. Ortak olan şu ki, evlilik kurumu dün olduğu gibi bugünün de roman ve hikâyesine değişik felaket sahneleri içinde yansımıştır. Zira bu

<sup>1</sup> Konu ile ilgili daha fazla bilgi için bkz: Eraydın, Argunşah, Hülya, (1990). *Türk Edebiyatında Tarihî Roman*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeni Türk Edebiyatı ABD Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

<sup>2</sup> Turgut Gögebakan, *Tarihsel Roman Üzerine*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2004, s.35-40.

<sup>3</sup> T. S. Eliot, *Edebiyat Üzerine Düşünceler*, (Çev: Sevim Kantarcıoğlu), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay. Ankara, 1983, s.27.

kurum, 19. yüzyıl Türk toplumunda ciddi bir problem teşkil etmiştir. Bu problemin temelinde Osmanlının son döneminde gelişen Avrupalılaştırmanın cemiyet hayatı üzerindeki baskısı yatmaktadır. Başlangıçta Mısırlı zengin ailelerin İstanbul'daki elit çevreye çeşitli moda ve yaşam biçimini sunmuşsa da bu yöndeki asıl etki ve değişimin kaynağı Batı olmuştur. Çünkü sanayi devrimiyle birlikte zenginleşen Avrupa, ekonomik çöküntüye uğramış ve alafrangalaştırma yolunda yozlaşmaya mahkûm edilmiş Osmanlı toplumuna çeşitli moda ve seviyesiz hayat tarzlarını ihraç etmiştir. II. Meşrutiyet dönemi öncesinde başlayan kadının hürriyet arayışı, bu menfi toplumsal koşullarda geleneksel Osmanlı evlilik kurumunu, dolayısıyla aile yapısını değiştirip dönüştürmede etkin rol oynamıştır.<sup>4</sup> Osmanlı toplumunda bir yandan cariye, köle ve odalık kurumunun işlevini sürdürüyor olması, diğer yandan erkeğe verilen eğitim hakkından kadının yeterince yararlandırılmaması, kadını hürriyet arayışına sevk etmiştir. Bunlar, kadını özlediği hürriyet arayışı içinde alafrangalaştırma eğilimine itilmesini hazırlayan ve hızlandıran elverişli sebeplerdir. Batılı çizgide değişen ataerki Türk aile kurumu içinde erken dönem feminist bir anlayışın yer edinmeye başlamış olması, bu ortamın ürünüdür. Söz konusu anlayışı ve ortamı hazırlayanların başında modayı takip eden ve evinde Batılı mürebbiyeleri bulduran zengin ailelerin geldiği görülmektedir. Türk aile kurumundaki yerleşik tarihî örfün değişimde bunların büyük rolü olduğu söylenebilir. Zira ananevi Türk aile yapısını, Tanzimat dönemi değişimlerinin aile müessesemizi hangi ölçüde etkilediğini, bu etkilerin sosyal, siyasi, ekonomik ve kültürel sebeplerini araştıran Dilaver Cebeci'nin tespiti bu yöndedir: "Tanzimat döneminin bir çok zengin aileleri mürebbiyelerin tesiriyle Türk irfanını kaybediyorlardı."<sup>5</sup>

Edebiyat tarihimizde, Türk toplumunda baş gösteren Batı kaynaklı feminist anlayışı işleyen pek çok yazar bulunmaktadır. Bu konuyu çeşitli tarihî olaylar etrafında romana dâhil ederek anlatan yazarların başında Ahmet Mithat Efendi (1844-1912) gelmektedir. Onun tarihî roman sahasında kaleme aldığı *Yeniçeriler* (1910) adlı eseri, *Letaif-i Rivâyât* serisi içinde hacmi ve konusu bakımından diğerlerine göre ayrı bir özellik taşır.

<sup>4</sup> Konu ile ilgili daha fazla bilgi için bkz: Ramazan Gülendamlar, *Türk Romanında Kadın Kimliği (1946-1960)*, Salkımsöğüt Yay., Konya, 2006.

<sup>5</sup> Dilaver Cebeci, *Tanzimat ve Türk Ailesi*, Bilgeoğuz Yay., İstanbul 2010, s.23.

Ahmet Hamdi Tanpınar'a göre "edebiyatımızda ilk tarihî roman"<sup>6</sup> olan bu eserin konusu, Yeniçeri isyanı ve onların hayatları etrafında teşekkül eder. Romanda III. Selim zamanında kurulan Nizam-ı Cedit ordusuna karşı Yeniçerilerin gösterdiği tepkinin dışında dönemin sosyal ve siyasal olayları ile Osmanlı toplumunun Batı ile münasebetleri sonucu oluşan yeni sosyal, kültürel ve ekonomik yapının izlerine de rastlanır. Mevcut dönemde toplumsal hayatta görülen yanlış Batılılaşma ve kültürel değişme sorunu yazarın tarihî roman kategorisindeki *Jön Türk* adlı eserinin de konusudur. II. Meşrutiyet'in ilanının sağladığı güvenli ve rahat ortamında eski idare çeşitli yönleriyle tenkit edilmiş, Jön Türk hareketi de farklı özellikleriyle romana dâhil edilmiştir. Zaman, mekân, kişi ve olay unsurları etrafında istibdat devrinin dayattığı haksızlıkları, toplumun bu haksızlıklarla mücadele ederken yaşadığı acıları ve sefaleti dile getiren bu roman, aslında bir medeniyet değişiminin doğurduğu ağır sonuçları ortaya koymaktadır. Nitekim geçiş sürecinde karşılaşılan çözümlüğün beraberinde getirdiği ahlakî bozulma; kuşaklararası, idare-halk ve idare-aydın kesim arasındaki çatışmalar da bu sonuçlar arasında yerini almaktadır. Sosyal hayatta yaşanan bu değişim ve dönüşüm süreci bir tarihsel ve toplumsal vakadır. Tarihî romanlar bunları kayda geçiren belgelerdir. Zira tarihî romanlarda anlatılan konular, tarihî olgulara dayandırılır. II. Meşrutiyet dönemini konu edinmiş roman ve hikâyeler, II. Abdülhamit döneminin belli bir perspektiften yorumu olmakla birlikte geçmişi eleştirirken aynı zamanda yeni dönem için daha çağdaş sosyal ve siyasal bir düzen kurma görevini de yüklenmiştir. II. Meşrutiyet sonrasında eski idareyi çeşitli yönleriyle tenkit etmek, Osmanlının son döneminde yaşanan siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik sorunları sebep ve sonuçlarıyla birlikte ele almak, Jöntürk hareketini çarpıcı serüvenler içinde hikâyeleştirmek dönemin hikâye ve roman yazarları için büyük bir fırsat olmuştur. Bu fırsatı değerlendiren sanatkârlar, daha çok toplumsal yapı ve toplumun temel sorunları üzerine eğilmeyi esas alarak eserlerini tarih öğretiminde bir araç olarak kullanmayı tercih etmişlerdir. Bu nedenle tarihî romanların derin yapısında çatışan iki zıt tarafın varlığı dikkat çeker. Nitekim II. Meşrutiyet öncesi döneme ait eserlerde yaşanan temel çatışma, genel olarak idealist tavır ile baskı ve zulüm arasında geç-

<sup>6</sup> Ahmet Hamdi Tanpınar, *19'uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitabevi, İstanbul, 1985, s.286.

mektedir. Çünkü yazar, belli bir tarihî dönemi ele aldığı eserinde toplumun bozulan yanlarını ve yaşadığı temel problemleri dikkate sunmanın peşindedir.

## 2. Batılılaşma ve Kültürel Değişim Sorunu

Türkiye'nin Batılılaşma serüveni 18. yüzyıla dayanır. Osmanlının bu süreçte yaşadığı en büyük problem, Avrupa'nın sahip olduğu fen ve teknolojik, bilimsel eğitim ve ekonomik gelişmesine ayak uyduramamış olmasında açığa çıkar. Bu durum, toplumun kendine güven duygusunu kaybetmesine neden olur. Söz konusu güven bunalımı, ülkenin pek çok açıdan Avrupa'ya yönelme ihtiyacını hissetmesiyle birlikte daha da derinleşir. Zira Osmanlı devlet sisteminin bilhassa 18. ve 19. yüzyılda dünyanın sosyal, siyasal, fen ve teknoloji alanlarında geçirdiği büyük değişimlere ayak uyduramadığı ve yenilikçi bir anlayış geliştiremediği için durağanlaştığı hatta gerilemeye başladığı görüşü pek çok edebiyat tarihçisi tarafından öne sürülmektedir.<sup>7</sup> Bu görüş bizce de doğrudur. Zira toplumun medeniyet adına bir yerde karar kılması zorunludur ama verdiği kararı uygularken değişimin sınırlarını tayin etmesi daha da zorunludur. Toplum, dâhil olduğu yeni medeniyetin nimetlerinden yararlanmaya çalışırken özünü kaybetmemek, millî ve manevi değerlerinde bozulmamak gibi bir yükümlülük taşır. Başka bir ifadeyle toplumun, medeniyet değiştirirken bir öncekinin güzelliklerini koruması ve yeninin de varsa fen ve teknoloji gibi üstün meziyetlerinden yeterince yararlanması gerekir. Oysa Türk toplumu, Şark-İslâm kültüründen Batı medeniyetine geçiş sürecinde çok ciddi sarsıntılar geçirmiştir; Batı medeniyetinden neyi alması/almaması gerektiği konusunda sürekli bocalamıştır; bu konuda belli bir istikrarı yakalayamadığı için de maalesef kazanmaktan çok kaybetmiştir. Nitekim Türk aydınları ve kimi bürokratik çevreler, bir yanda Batılılaşmaya ilgi duyarken diğer yanda ulusalcı düşünceye yakınlık göstermiştir. Bu nedenle söz konusu iki ilgi alanı arasında gelişen toplumsal değişimin gelecekte nasıl bir sorun yaratacağı hususu yeterince anlaşılmış değildir. “Batı uygarlığını benimseme ve tatbik etme” anlamına gelen

<sup>7</sup> Bkz: Orhan Okay, *Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1985; Ekmeleddin İhsanoğlu, *Osmanlılar ve Bilim*, Nesil Yayınları, İstanbul 2003; Ekmeleddin İhsanoğlu vd., *Tarihimiz Konuşuyor*, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul 2004.

Batılılaşmanın karşısında din, dil, ırk, kültür ve geleneklere dayanan ulusçuluk, toplumda kuvvetli bir tercih olarak yer alsa da toplumsal hayata yansıma bakımından ikinci planda kalmıştır. Yüzyıllarca süren bu dualizm, toplum hayatında iki zıt eğilim olarak yer alan “Batıcılık ve milliyetçilik” arasında yaşanmıştır.<sup>8</sup>

Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türk cemiyet hayatında ortaya çıkan problemler, tam da anlaşılamayan bir eksen kaymasına dayanır. Türk toplumunun bir anda kendisini içinde bulduğu bunalımlar, aslında Doğu-Batı medeniyeti cephesinde seçimini yaparken yaşadığı ikilemin eseridir. Bu da Osmanlının gelinen noktada Doğu-Batı değerleri arasında bocalamaya yol açmayacak şekilde durumu müzakere etmeden Batılılaşma yoluna girdiğini göstermektedir. Nitekim 19. asır Türk cemiyet hayatında ortaya çıkan pek çok sorunun çarpık bir Batılılaşma sonucu olduğu görüşü kuvvetle taraf bulmuştur.<sup>9</sup> Çünkü Türk toplumunda yüz yılı aşkın bir süre boyunca eski-yeni görüş ve düşünceler ekseninde yaşanan kuşak çatışmasının temelinde “kültür ve medeniyet” alanında netleşen değişim ve dönüşüm olgusu yatmaktadır. Doğu’dan Batı’ya yönelik süreçinde –günümüzde bile- millî değerleri koruma veya boş verme yönünde belli bir toplumsal mutabakata varılmış değildir. Bu durum, aslında pek de şaşırtıcı olmamıştır. Çünkü kendi toplumuyla belli bir dayanışma ve istişare alışkanlığı olmayan saltanat yönetimi veya tekçi siyasi yönetim kadroları, toplum adına yönelecek istikameti belirleme hakkını toplumda değil, yalnızca kendilerinde bulmuşlardır. Halk, bu yönetim sahiplerinin elinde güdümlü kalmıştır. Halkın kendi geleceğini hür iradesi doğrultusunda tayin ve takdir etmesi, ancak sözü edilen değil, özü yaşanan gerçek demokrasiye geçişle birlikte mümkün olmuştur. Nitekim toplumsal ve kültürel değişimin hudutlarını, usul ve esaslarını belirleme yetkisi, asırlarca süren saltanat yönetiminde mümkün olmadığı gibi tek partili dönemde de halka geçmiş değildir. Çünkü Türk tarihinde toprak düzeni, eğitim sistemi, ticarî ilişkiler ve üretim alanlarındakine benzer giyim-kuşamda, aile yapısı ve evlilik kurumunda gelişen modern reform fikri, geniş halk kitlelerinin talebi doğrultusunda değil, tepeden inme devlet tedbirleri biçiminde gerçekleşmiştir. Nitekim Türkiye’de toplumsal değişim ve dönüşüm konusu, daha çok bir baskı rejiminin inisiyatifinde kalmıştır. Sosyal

<sup>8</sup> Niyazi Berkes, *Türk Düşününde Batı Sorunu*, Bilgi Yayınları, Ankara, 1975, s.284.

<sup>9</sup> Bkz: Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1994.

hayatta (kültür sanat ve medeniyette, aile kurumunda, geleneksel yaşantıda, inanç ve ideallerde) egemenliğin halk elinde olduğu fikri, uzun yıllar sözde kalmıştır. Türkiye’de toplumsal gelişmenin ciddi anlamda gecikmiş olması, gerçek demokrasiye geçişteki gecikmeyle izah edilebilir. Zira halk iradesine imkân tanıyan demokrasinin toplumun geniş katmanları tarafından tartışılmaya başlanması, ancak 2000’li yıllarda mümkün olmuştur. Bu durum, dün olduğu gibi bugünün de romanlarına dönemin öne çıkan temel koşulları ekseninde yansımıştır.

### 2.1. Yanlış Batılılaşma Sorunu ve Roman

Yanlış Batılılaşma sorunu, Cumhuriyet dönemi öncesi Türk hikâye ve romanlarında, Türk toplum hayatında görülen ve çok büyük tartışmalara yol açan mühim sorunlardan biri olarak yer alır. Bunların arasında Ahmet Mithat Efendi’nin II. Abdülhamit’in son dönemlerini anlatan hikâye ve romanları, yanlış Batılılaşma sorununa kuvvetle eğilmiş olması bakımından ayrıca dikkate değerdir. Yazarın, sosyal fayda prensibine bağlı kalarak eserlerinde bu toplumsal soruna doğrudan ve bilinçli olarak temas ettiği görülmektedir. Bu konu, yazarın başta *Felatun Bey’le Rakım Efendi* (1875) adlı romanı olmak üzere *Bahtiyarlık* (1885) adlı hikâyesinde de ağırlıklı olarak işlenir. Toplumun aile yapısında ve birey yaşamında çok olumsuz sonuçlara yol açan, aidiyetlerinden uzaklaşarak yabancılaşmaya neden olan Batılılaşma süreci, II. Meşrutiyet sonrası dönemde çok çarpıcı olay ve örneklerle hikâye edilir. Aynı sorun, yine bu dönemin roman ve tiyatrolarında okuyucunun dikkatine sunulmuş, toplumda bir karşı cephe oluşturulmaya çalışılmıştır. Nitekim yanlış Batılılaşma, toplumsal meselelerde duyarlı davranmakla tanınan Ahmet Mithat’ın romanlarına bütünüyle eleştiri, karşı koyma ve reddetme temelinde yansır.

Ahmet Mithat Efendi’nin yanlış Batılılaşma temini işlediği ilk romanı *Felatun Bey’le Rakım Efendi*’dir. Eserde yanlış Batılılaşma ekseninde zıt tipler karşılaştırılır. Romantizm etkisinde yazılan bu eserde Felatun Bey, alafanga hayata özenen mirasyedi bir züppedir. Babasından kalan mirası gece hayatının her bakımdan tüketici eğlence ortamlarında har vurup harman savuran vurdumduymaz bir tiptir. Buna karşın yeniliklere açık, çalışkan, gerçekçi; emeği ve alın teriyle zengin olmayı düşünen idealist karakterdeki Rakım Efendi, bir anlamda Ahmet Mithat Efendi’nin kendisidir. Bu iki zıt karakter, okur tarafından yeterince anlaşılacak ba-

kımından mukayese edilmek üzere romanda anlam kazanırlar. Romanda biri diğzerinin gerçek kimliğini tanıtmak için vardır. II. Meşrutiyet dönemi öncesi roman ve hikâye yazarları arasında Ahmet Mithat'tan başka yanlış Batılılaşma konusuna ilgi duyan ve bunu eserlerine romantizmin aksine realist çizgide yansıtan ilk yazarımız Recaizade Mahmut Ekrem (1847-1914)'dir. Onun *Araba Sevdası* (1896) romanı bu bakımdan da anlamlı ve önemlidir. Roman, bir dönemin tarihsel yerleşik değerlere aykırı gelişen toplumsal değişime karşı yazılmış bir reddiyedir. Dönemin siyasi çekişme ve çalkantıları arasında Osmanlı'nın Batıya açılma çabalarını, Batılılaşmada ölçüsüz davranmanın birey ve toplum yaşayışında açığa çıkan gülünç yansımaları gözler önüne serer. Romanda hayalî aşklarıyla ve alafranga züppe tiplmesiyle okurun karşısına çıkan Bihruz Bey, aslında bu dönemde Batıya özenen bir zümreyi temsil eder. Roman, Türkiye'de eğitim ve ekonomik problemi olmayan bu zümrenin, İstanbul'un aristokrat çevrelerinin nasıl bir anda Batıyı taklit etmeye başladığını, başta Fransızca konuşma merakında ve Batı tarzı giyim kuşam zevkinde olduğunu komik ve alaycı bir dille ifade etmektedir.

Aynı sosyal problemi konu edinmiş olması bakımından bu eserlerle birlikte adı anılması gereken bir başka roman da Ahmet Mithat Efendi'nin *ÿön Türk* (1910)'üdür. Adı geçen romanlarla birlikte bu eser de Doğu-Batı gibi zıt kutuplu iki farklı değerler sistemi arasında hangisine uyacağını kestiremeyen Türk toplumunun şaşkın durumunu anlatan ironik bir tablodur. *Bahtiyarlık*'ta Senai, *Felâtnun Bey'le Rakım Efendi*'de Felâtnun Bey, *Araba Sevdası*'nda Bihruz, bu tablonun içinde Batılılaşmaya çalışırken belli bir idealden ve felsefî arka plandan yoksun sevimsiz birer karakter olarak yer alırlar. Bunların yabancı toplumsal kültür ve ortamlarda tutunamamalarının sebebi, aslında ait oldukları toplumun değer yargılarını yeterince özümsememiş olmalarıdır. Mehmet Kaplan'ın ifadesiyle bu dönemde "Türkler, kendilerine has kültür değerlerini bilmedikleri, onlar üzerinde kafa yormadıkları, onların millî varlık bakımından taşıdıkları değeri ölçmedikleri için, pek çok şey kaybetmişlerdir. Bir millet kendisini hiçe sayarak yabancıların manevi kölesi olursa er geç maddi kölesi de olur. Hikmetin esası, ferdin ve milletin kendi kendisini bilmesidir"<sup>10</sup> Kendi milletinin her bakımdan varlığını tanımak ve bilmek anlamına gelen millî şuurdan mahrum oldukları için basit bir özentinin kur-

<sup>10</sup> Mehmet Kaplan, *Kültür ve Dil*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1982, s.44.



banı olan bu alafrağa züppe tipler, romanda kendi toplumsal çevrelerinde de yanlış bir değişimi temsil etmeleri dolayısıyla alay konusu edilerek yalnızlığa itilirler. *Ön Türk*'te görülen yanlış Batılılaşma bunlardan farklıdır; Batı medeniyetine duyulan basit bir özentiye değil, bu medeniyete dair edinilmiş bilgi ve birikimin benimsettiği bir felsefeye, feminizme dayanır. Öncekilerin yanlış Batılılaşmasını besleyen unsurlardan biri cehalet iken, *Ön Türk*'ün feminist kadın kahramanı Ceylan'ın Batılılaşması her yönüyle bilgiye ve bilince dayanır. Kaynağını Batı'da bulunduğu feminist felsefenin propagandasını yaparken son derece inançlı görünen Ceylan, Batı'da eğitim görmüş ve bu alandaki bilgisini bolca okuduğu Fransız kitaplardan almıştır. Kısaca denilebilir ki, Ceylan'ın şahsında bu dönem Türk gençlerinin farkında olmadıkları millî değerlerine yabancı milletlerin kültürel değerlerini karıştırarak asıl aidiyetlerini tahrip etmişlerdir.

## 2.2. Değişen Türk Aile Yapısı ve Evlilik Kurumu

'Aile' kavramı, bir toplumun temel toplumsal kurumlarından birini, hatta en mühim yapı taşı olarak karşılar. Toplumu ayakta tutan bu temel toplumsal birim, biyolojik ilişkiler sonucu insan neslinin sürekliliğini sağlayan bir kurumdur ve toplumsallaşma sürecinde atılan ilk adımdır. Bireyleri arasında ilişkilerin belli kurallar çerçevesinde sağlandığı bu birimin biyolojik yanından başka özgün psikolojik, ekonomik, kültürel ve hukuksal özellikleri de bulunabilmektedir.<sup>11</sup> Söz konusu aile kurumu, İslamiyet'ten önceki ve sonraki Türk toplumlarında çok önemsenmiştir. Aileyi oluşturan toplumsal ilişkileri belirli kalıplar içine yerleştiren ilk sözleşmenin adı "evlilik"tir. Zira toplumsallaşma evresinin önemli bir aşaması olan evlilik, genellikle toplumların örf-adet ve gelenekler gibi yaptırım gücüne sahip manevî servetleri ile dinî kurumları tarafından telkin ve tavsiye edilir. Çünkü cinsel isteklerin evlilik dışı yollarda kullanılması, toplumca kötü karşılanmakta din ve ahlak kurallarına aykırı kabul edilmektedir.<sup>12</sup> Bu nedenle inşa edilecek ailenin devamı için evvela yasalara veya dine dayalı meşru zeminde gerçekleşmiş sağlıklı bir evliliğin olması gerekir. Keza evlilik kavramının başka bir ifadeyle karşılığı, "erkek ve kadının kanuni birleşmesinden doğan müessesese" oluşudur. Bu yüzden

<sup>11</sup> Bkz: İsmail Doğan, "Tanzimat Sonrası Sosyo-Kültürel Değişmeler ve Türk Ailesi" *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, I. Cilt, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Ankara, Aralık 1992.

<sup>12</sup> Rezan Şahinkaya, *Psiko-Sosyal Yönleriyle Aile*, Kardeş Basımevi, Ankara, 1979, s.88.

hemen bütün milletlerde ailenin kurulması ya da aile birliğinin bozulması yasalarla düzenlenmiştir. Günümüzde aileyi oluşturan evliliklerin tek eşlilik temelinde gerçekleşmesi, aile kadar toplumun da huzur ve refahını sağlamak içindir. Evlilikle biçimlenen her aile, başta farkında olmasa bile ait olduğu toplumun maddi ve manevi değer yargılarını yaşama ve koruma yolunda birtakım görev ve sorumluluklar üstlenir. Bu sorumluluk, Şark-İslam kültüründe daha da ağır ve anlamlıdır.<sup>13</sup>

Evlilik kurumu, II. Abdülhamit dönemini konu edinen tarihî romanlardan *Jön Türk*'te değişen ve yabancılaşan yönleriyle anlatılır. Romanda bu menfi değişimi kendi dünya görüşünde ve yaşayışında temsil eden karakterin adı Ceylan'dır. Ahmet Mithat Efendi, feminist kahramanı Ceylan'a feminizmin temel argümanlarından biri olan kadının mutluluğu esasına örnek olması cihetiyle II. Tanzimat döneminde genelde Şark ve özelde Türk aile yapısı hakkında şunları söyletiyor: "*Bir zamanlar Şark kadınları tamamen örtülüymüşler. Rum, Ermeni, Yahudi kadınları da Müslüman kadınları gibi kendi harem dairelerinde örtünüp sokağa çıktıkları zaman da örtüleriyle çıkarlarmış. Hala Anadolu ve Arabistan'ın içlerinde böyledir. O zamanlar kadınlar daha mutlu, daha huzurlu imişler. Zira kocaları dışarıda başka kadınları görmediklerinden kendi hanesindeki kadınla daha kanaatkâr olup yetinebilirler. Bu halde kadın kocasından emin olur. Ne kadınlar erkeklerle ve ne de erkekler kadınlarla münasebette bulunmayınca birbirine imrenmek açıkçası ortaya çıkmaz.*"<sup>14</sup> Bu sözler, Türk aile yapısının ve evlilik kurumunun işleyişinde geçmiş dönem ile mevcut dönem arasındaki farkı ortaya koyması bakımından anlamlıdır. Batının kültürel değerlerinin etkisinde kalan son dönem Osmanlı toplumunda aile yapısı aidiyetinden uzaklaşma sürecine girmiştir. Batı çizgisinde gelişen modern aile kurumu, bireye birtakım özgürlükler tanımaktadır. Buna göre felsefi düşüncelerin vücut bulması için bireyin kendisine malzeme olabilecek her şeyden yararlanmasının önünde bir engel yoktur. Zira birey, kendisi için aykırı bulduğu her ortamda kendi şartlarıyla birlikte yaşamak ister. Din, siyaset ya da başka bir sistemin feminizmin umurunda olmaması da bu yüzdendir. Çünkü aslolan, ortamın kendi beklentilerine cevap vermesidir; kadının cinsiyet ayırımına bağlı erkek egemenliğinde ezilmemesi, yani onunla sınıfsal eşitliği yaşamasıdır.

<sup>13</sup> Daha fazla bilgi için bakz: Nüket Esen, *Türk Romanında Aile Kurumu (1870-1970)*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1990.

<sup>14</sup> Ahmet Mithat Efendi, *Jön Türk*, Turna Yayınları, İstanbul, 2009, s. 93.

Romanda feminizmden başka bir derdi olmadığı anlaşılan Ceylan'ın aslında İslam'la veya başka bir dinle bir sorunu yoktur. Onun derdi ister İslam'da ister Hıristiyanlıkta ya da şu veya bu siyasal sistemde erkeklerle kadın eşitliğini bozan uygulamaların varlığıdır. Uğraştığı temel alan budur. Ceylan, bu yönde bir vazife edinmiş olmasına rağmen, Osmanlı toplumunda Müslüman kadınların utanma duygusu içinde örtünme yoluyla saadetlerini korudukları, dolayısıyla erkeklerin cinsel anlamda kötü emellerine alet olmaktan kurtuldukları fikrinden söz eder.<sup>15</sup> Burada feminizme hizmet etmiş olması bakımından övülen İslam, başka bir yerde olumsuz karşılandığı için eleştiriliyor. Mesela İslam'da nikâh akdinin kadın hürriyetini elinden aldığı ve kadını erkeğin iznine mahkûm ettiği iddiasına yer veriliyor. Bu durumda kadının ya hiç evlenmemesi ya da "serbest evlilik"te bulunması halinde ancak sosyal hayatta mutlu olabileceği, bir çözüm yolu olarak tavsiye ediliyor. Burada kullanılan temel argüman, iradesi erkek eline teslim edilmemiş özgür bir kadın yaratmaktır. Oysa evlilikte bayanın birinci derecede fedakârlık etmesi gereken şey, kendi hürriyetidir. Feminizmde kocaya sürekli hizmet etmenin ferdi hürriyeti zedeleyeceği fikri, bayanların bekârlıkta karar kılmalarını sağlayan bir etkenidir. Ahmet Mithat'ın ilk Türk hikâyelerinde feminist eğilimlerin ilk belgesi sayılan *Felsefe-i Zenân* adlı hikâyesinde Fazıla Hanım'ı kızlarıyla birlikte evlenme fikrinden alıkoyan temel felsefe de budur.

Türk aile yapısı ve evlilik kurumunun giderek serbest ilişkiler çerçevesinde değişime zorlanması, Ahmet Mithat'ın romanlarında toplumun da geleceğini tehdit eden ciddi bir tehlike olarak değerlendirilir. Çünkü ister yasal olarak, isterse dinî yöntemle gerçekleştirilmiş olsun, nikâhın amacı kadın erkek beraberliğini ilan etmek, toplumun gözünde geçerli saymak, kutlamak ve kutsamaktır. Bunun, erkek kadar kadının da toplumdaki itibarını korumaktan, beraberliklerinin meşruiyetini duyurmaktan, dolayısıyla sosyal hayatta taraflara bir artı değer kazandırmaktan başka bir hedefi yoktur. Romanda buna riayet etmeyen bir ilişkinin sorumlularına (Ceylan-Nurullah) hazırladığı kötü sonla ilgili bir vakadan ibret olması bakımından söz edilir. Ait olduğu milletin kültürel mirasına sadık kalan, ancak uyuşturularak gaflete getirilebilen Nurullah, Ceylan ile beraberliğinden aylar sonra ilk neslinin ana rahminde olduğu haberini aldığı anda sevinmek yerine üzülür, hatta yas tutar. Bunun da nedeni, İslâm ve Şark

<sup>15</sup> Ahmet Mithat Efendi, *age*, s. 90.

kültüründe yer alan nikâhın kutsallığıdır. Zira evlenmeyi düşünen karşıt cinsten insanların ancak dinî veya yasal nikâhtan sonra gelinle güveyin “gerdek”e girmeleri mümkündür. Böylece tarafların evliliği, dinin veya yasanın açtığı yolda toplum üyelerinin onayı ile geçerli sayılmış olur.

Evlenme biçiminin kültürlerarası farklılık göstermesi, toplumların inanç ve düşünce sistemleri ile tarih boyunca süregelen örf ve adetlerin, geleneksel yaşayış şekillerinin ayrılığından kaynaklanır. Ancak hiçbir toplumun hayatında hiçbir alışkanlığın değişmeden ilânihaye sürmesi söz konusu değildir. Örneğin, eskiden Türk toplumunda düğün öncesi hazırlıklar arasında geline “yüz yazısı” olarak bilinen bir çeşit ameliyat uygulanırdı. Yüzdeki tüylerin alınması işleminden sonra yüz, “*gayet ince kırkılmış gümüş veya altın gelin telleri ve beyaz ve sarı ince pullar*” ile süslenir ve “*alın üzerine çifte ay yıldız ve yanaklar üzerine Hz. Süleyman’ın mühürü ve çeneye de ortada birleştirilen daireler gibi şaşılacak acayip şekiller çizilir*”<sup>16</sup> Bugün bu işlemin tamamen ortadan kalktığı söylenemese de Anadolu coğrafyasında yalnız ismi kalmıştır. Toplumlar, kendi sosyal ve kültürel yapıları içinde kimin kiminle kaç eşle ve hangi koşullar altında evlenebileceğine, evlilik öncesi sözlü veya nişanlılık sürecinde ilişkilerin hangi düzeyde olması gerektiğine ilişkin bazı kurallar oluştururlar. Zaten evliliğin bu kurallar çerçevesinde sosyal bir kurum olarak ele alınıp incelenmesi, ilişkinin toplumun benimsediği belirli kalıp ve kurallar içinde yürüdüğünü göstermektedir.

Toplumların hayatında yer alan evlenme ile ilgili göreneklerin çoğu kuşaktan kuşağa geçmiş olan seremonilerden ibarettir. Bunlar, birtakım inanç ve pratiklerden oluşmuştur. Ancak bu uygulamalar, milletlerin tarihlerinde toplumsal ve kültürel değişime yol açan çok radikal kararlarla millî potadan çıkmış, yabancı bir karaktere bürünmüş olabilir. Milletlerin kendi özgün iradeleriyle aldıkları kararlar doğrultusunda bir başka medeniyeti benimsemesi mümkündür. Ancak kültürel değişim, devamlı böyle istendik bir yolla gerçekleşmez. Kültür emperyalizminin baskısı, tek tip kültür yaratma dayatması da bu değişimi oluşturan bir başka sebeptir. Nitekim Türk toplumunda Tanzimat’la birlikte başlayan Batılılaşma yolundaki ilerleme çabası, toplumsal iradi bir tutumun ürünü olmasa da başta aile yapısı ve evlilik kurumu olmak üzere cemiyet hayatında pek çok

<sup>16</sup> Ahmet Mithat Efendi, *age*, s. 26.

şeyin değişmesine neden olmuştur.<sup>17</sup> Batılı çizgide yeni bir görünüm kazanmış toplumsal hayatımızda “evlenme çağı, evlenme arzusunu belirtme, söz kesimi, başlık, nişan, nikâh ve düğün” gibi birbirini izleyen eylem aşamalarının hemen tamamı bize ait olmayan biçim ve ölçülerle düzenlenmiştir. Türk toplumunda evlilik kurumu, Batı kültürünün çekim alanına girmeden önce teolojik yaklaşımların da etkisiyle fazla önemsenmiyordu ve daha çok geleneksel ritüellerle teşekkül eden varlığını sürdürüyordu. Bu kurum, daha sonra teknolojik gelişmeler, sanayileşme, hızlı kentleşme gibi sosyal bünyeyi etkileyen güçlü sebeplerden olumsuz etkilenmiştir. Ancak bu yıpranmanın arkasında en etkin sebep olarak Batı taklitçiliği vardır.<sup>18</sup> Türk aile yapısının ve evlilik kurumunun Batı medeniyetine ve yaşam biçimine gösterilen ilgi ve alaka dolayısıyla bozulduğu fikri, günümüz toplumunun ortak kanaatidir. O eski büyük aile kurumu ve bu kurumda büyüklere gösterilen saygı Batılılaşmayla birlikte tökezlemeye başlamıştır. Evlilikte millî ve dinî usul ve adabı dikkate alan bu büyük aile kurumunun yerini Batıya özenen küçük çekirdek aileler ve bireyselleşen aile üyeleri almıştır. 19. yüzyıldan itibaren toplumumuzda evlilik öncesi flört dönemi asırlara hükmeden millî örf ve adetlerin sınırlarını zorlamış, Batı tarzı bir mahiyet kazanmıştır. Nitekim Tanzimat ve Meşrutiyet dönemi roman ve hikâyeleri, Türk toplumunun kendi kültürel kimliğini anlamsız bir özenti sonucu değiştirdiğini ve Frenk kültürünü seviyesizce taklit ederek millî benliğini büyük ölçüde heder ettiğini gösteren onlarca ibret verici örnek olay, belge, bulgu ve veri barındırmaktadır.<sup>19</sup> Yabancı kültüre karşı duyulan bu ilgi ve eğilim, toplumsal zafiyetten başka modernizmin yobazlığında da aranmalıdır. Zira günümüz Avrupa’sında aile can çekişmektedir. Türkiye gibi kimi İslâm memleketleri Batılılaşma hevesiyle, millî ve manevi değerlerinden ödün vermiştir. Bilhassa toplumun genç kesimleri arasındaki ilişkilerde, karşıt cinslerin birbirini tanıma ve evlenme dönemindeki davranışlarında Batı, abartılı bir şekilde taklit edilmiştir. Bu nedenle günümüz İslam coğrafyası, aile ve evlilik kurumu konusunda Batı’dakine benzer bir tehlike ile karşı karşı-

<sup>17</sup> Türk toplumunun modernleşme süreci ile ilgili daha fazla bilgi için bkz: Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1990.

<sup>18</sup> Bkz: Orhan Okay, *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Midhat Efendi*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989.

<sup>19</sup> Bkz: Fazıl Gökçek, *Küllerinden Doğan Anka – Ahmet Mithat Üzerine Yazılar*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2012.

yadır. Bu konudaki görüşümüzü Tanzimat, Meşrutiyet ve hatta Cumhuriyet dönemi tarihî romanlarına düşen kayıtlar kuvvetle doğrulamaktadır. Zaten bu durumu bugünkü toplumsal yaşayışımızda acıyla tecrübe etmekteyiz.

### 3. II. Meşrutiyet Döneminde Geleneksel Türk Aile Sistemini ve Evlilik Kurumunu Tehdit Eden Feminist Eğilimlerin Belgesi: *Jön Türk*

Ahmet Mithat Efendi'nin *Jön Türk* (1910) adlı romanı, genel olarak II. Abdülhamit döneminde, özel olarak da II. Meşrutiyet'ten 8-9 yıl önce Türk toplum hayatında yer alan yanlış Batılılaşmanın yerleşik kültürle çatışan yönlerini anlatmaktadır. Olay, 1897 yılında "*İstanbul'da, Keşkeçiler başı semtinde "Konak yavrusu" tanımını hak eden güzel bir ev*"de<sup>20</sup> geçiyor. Esere adını veren Jöntürk, olay kurgusu içinde II. Abdülhamit döneminin devlet ideolojisine ve uygulamalarına karşı siyasi muhalefeti oluşturan ve bu mecrada çeşitli faaliyetlerde bulunan kişiler için kullanılmaktadır. Bu roman, konusunu II Abdülhamit idaresinin zulme dayanan baskıcı döneminden alır.

#### 3.1- Olay Örgüsü

Miralay Gazanfer Bey; kırk beş yıl önce Mekteb-i Harbiye'den mezun olmuş, ordunun başarılı bir neferidir. Eşi Dilşinas Hanım, eğitimsiz olduğu için okuma yazması olmasa da iyi terbiye görmüş Çerkez asıllı bir cariyedir. Sırp Savaşı'na gitmeden kısa bir süre önce evlendiği eşini geride bırakıp vatan savunmasına katılan Miralay Gazanfer Bey, Plevne mağlubiyetinde Ruslara esir düşmüştür. Kendisi Erkân-ı Harbiye'nin aydınlarından biri olmasına rağmen bu zamana kadar kadınların eğitim fikrine katılmamıştır. Ancak esaret döneminde eşiyile mektuplaşırken zorluk çektiği için kız çocuklarına okuma hakkını tanımayan dönemin siyasi anlayışına aykırı düşünmeye başlar. Hatta bir kız çocuğu olursa onu okutacağına yemin eder. Nitekim doğan kızına yeminini hatırlatması bakımından "Ahdiye" adını veren Gazanfer Bey, sözüne sadık kalarak kızını her bakımdan iyi eğitir.

Romanın idealist ana kahramanı ve aynı zamanda Jöntürk'ü Nurullah'tır. Hukuk eğitimini almış, toplumsal değerlere saygılı biridir. Hürri-

<sup>20</sup> Ahmet Mithat Efendi, *age*, s.12.

yet yanlısıdır ama Jöntürklerle doğrudan bir siyasi ilişkisi ve faaliyeti yoktur. Ahdiye ile evlenmeye karar verir ama bundan önce Ceylan adında bir kızla yaşadığı gönül macerasının kendi hayatını karartacağından habersizdir. Nurullah, Avrupaî yeniliklere karşı, geleneklerine bağlı biri ise de kısmen serbest fikirlidir. Eşinin okuyan biri olmasından yanadır ama kaderci olmanın aksine her şeyi sorgulayan yeni insan tipine uyumlu biri olmasına karşıdır. Oysa Ceylan tam da böyle bir bayandır. Avrupa’da kadın hak ve hürriyetine, toplum ve aile içindeki özgürlüğüne imkân tanıyan yeni fikir kaynaklarını bolca okumuştur. Bu kitapların getirdiği “feminist” düşünceyi savunan Ceylan, Fransa’da bu dönemde çok yaygın olan “mariage libre”, yani “serbest izdivaç” yanlısı olacak kadar serbest yetiştirilmiş bir kızdır. Flört döneminde kendisinden hamile kaldığını öğrendiği halde Ceylan’la evlenmeyi bu yüzden göze alamayan Nurullah, bir arkadaşının tavsiyesi üzerine Fatma Ahdiye ile evlenme kararını alır ve düğün hazırlıklarını başlatır.

Bu arada Nurullah’ın kendisiyle evlenmeyeceğini anlayan Ceylan, ondan intikam almayı sinsice planlamaktadır. Düğün gecesi istibdadî yönetim sebebiyle o dönemde bulundurulması yasak olan kitap, dergi ve muhtelif evrak gibi yayınları (kendi babasına ait) Nurullah’ın evine götürür ve ardından dönemin baş hafiyesi Feyzullah Efendi’ye durumu ihbar eder. Bunun üzerine apar topar gözaltına alınan Nurullah 15 yıl Akka’ya sürgüne gönderilir. Nurullah’ın burada kaldığı oda, hürriyet ve özgürlük taraftarlarının bulunduğu adeta politika mektebini andıran bir yerdir. Önceleri Jöntürlükten uzak duran Nurullah, bu sürgün yerinde, politika mektebinde, ateşli bir özgürlük savunucusu ve birikimli bir Jöntürk olarak yetişir. Ancak Feyzullah Efendi’nin baskılarına burada da maruz kalınca Akka’daki bir Fransız acentesinin yardımı ile Jöntürklerin mülteci buldukları Mısır’a kaçar. Kendi anne babasıyla birlikte eşi Dilşinas’ı da yanına alan Nurullah, burada sekiz yıl kaldıktan sonra II. Meşrutiyet’in ilan edilmesi üzerine İstanbul’a döner. Geride kalan manzara şudur: Ceylan, geçirdiği cinnet sonucu üzerine benzin dökerek kendini yakmış; babası Kazım Bey de kendini denize atarak intihar etmiştir.

### 3.2- Feminist Yaklaşımın Gerekçesi: Ailede Kız Çocuklarının Eğitim Sorunu

II. Meşrutiyet döneminde kadınların da eğitim görmelerinin gerektiğine toplumun çoğunluğu artık inanmaya başlamış olsa bile, otuz yıl ön-

cesi Osmanlı toplumunda “kızların yazıp okumaları, onların gelişmeye kapalı ve alçak gönüllülüğe mecbur olmaları terbiye ve düşüncesine göre, henüz uygun görülüyordu” (s.9).<sup>21</sup> Erkân-ı Harbiye’nin aydınlarından biri olduğu halde kadınların eğitim görmelerine karşı çıkan Miralay Gazanfer Bey’e göre, kız çocuklarına verilecek eğitimin yalnızca “dinlerini mezheplerini, İslâm kurallarını ve toplum kurallarını öğretmek”le sınırlı olması gerekir. Aslında Miralay Gazanfer Bey, romanda “Öyle eline kalemi aldığı gibi karşısındaki erkekleri durduracak derecede kadınları eğitmeyi” zihnine sığdıramayan bir toplumsal yapının temsilcisidir. O, romanın derin yapısı içinde devletin kadın ve eğitimi konusundaki görüşün netleşmesini sağlamada adeta görevlendirilmiş gibidir. Ancak bu temsilî karakter, Plevne Mağlubiyetinde Ruslara esir düşüp okuma yazması olmayan eşi Dilşinas Hanım’la mektuplaşma zorunluluğu doğunca hemen değişiyor. Çünkü “haberleşebilmek kavuşmanın yarısı gibidir” ve bunun için de yazışmak gerekir. Oysa yıllardır yazılı iletişim kurabilecek kadar sınırlı bir eğitimi bile kızlardan esirgeyen zihniyetin aktif savunucularından biri de kendisiydi. Ancak şimdi bu yanlışın bedeli kendisine de fatura edilince durum değişir: “Çünkü o sözleri doğrudan doğruya eşi okuyamayacak. Dilşinas Hanım o sözleri (mektubu okuyacak) bir yabancıdan ağzından işitecekti” (s.9). Bu durumun yarattığı acı hakikat, Gazanfer Bey’e, “Allah’a yeminim olsun ki kız evladım olursa onun mükemmel bir eğitim görmesini sağlayacağım!” diye söz verdirecektir. Eski Osmanlı toplumunda yerleşik kültürel yapı, eşleri kız doğuranların erkek doğuranlar kadar memnun olmamaları da kadınları aile içinde sıkıntıya sokan, mutluluklarına gölge düşüren ciddi bir durumdur (s.10). Gazanfer Bey de eşinin kız doğurmuş olmasına bu yüzden çok sevinmemiş, eşi de bu durumdan doğal olarak olumsuz etkilenmiştir. Ancak Gazanfer Bey, Allah’a ettiği yemini daima hatırlatsın diye kızının adını Fatma Ahdiye koymakla kadınlar açısından yeni bir dönemin başladığını da göstermiş oluyor. Kadına sadece terbiye kazandıracak bilgiler değil, onu hayata hazırlayacak bir eğitimle donatmak gerekir. Nitekim Osmanlı’nın son döneminde eğitim, toplumsal ve kültürel değişmeye yol açacak, özellikle bireyleri Batılılaşarak değişmeye sevk edecek nitelikte olması istenirken; terbiye ise, kişilere toplumsal ahlak kurallarının verilmesi olarak anlatılıyor.

<sup>21</sup> Ahmet Mithat Efendi, *Jön Türk*, Turna Yayınları, İstanbul, 2009. (Yazarın bu romanından yapılan alıntılar için yalnızca sayfa numaraları metin içinde verilmiştir).



Cumhuriyet öncesi dönemde kız çocukları, ailenin önemli bir üyesi sayılmasına rağmen erkek çocuklar kadar aile içinde ve toplumsal alanlarda hak ve statü sahibi değildir. Bu konu, aydınlar tarafından mühim bir sosyal problem olarak dikkate alınmış ve yakın döneme kadar yazılmış pek çok romanın ilgi alanına girmiştir. Zira insanda eşyayı tanıma, evreni anlama ve kavrama olayı ancak eğitimle normal bir seviye kazanabilir. Bu alanda vasıflı olmak ve belli bir nitelik kazanmak, cinsiyet ayırımı yapılmaksızın edinilmesi lazım gelen evrensel bir insan hakkıdır. Bu hakkın Doğu'da kız çocuklarından esirgenmiş olması, Batı'nın icadı sayılan feminist eğilimin temel dayanaklarından birini de olgunlaştırmıştır. Nitekim romanın feminist karakteri Ceylan'ın sıkça dillendirdiği argümanlardan biri de budur.

### 3.3- Feminizm

“Feminizm”, kökeni Latince bir sözcük olan ”femina” ya dayanır. Türkçeye Fransızca türevi olan “Feminizme”den geçmiştir. Bu kavram üzerinden pek çok olgunun özetlendiği görülür. Başta sosyoloji olmak üzere etik değerler ve politik akım gibi alanlardan oluşan feminizm, temel felsefesi kadın özgürlüğüne dayanır ve kadın sorunlarını araştırmaya odaklanır. Toplumsal ilişkilere karşı eleştirel bir tutum takınan feminizm, önce toplumsal cinsiyette sonra toplumsal ilişkilerde eşitsizliğin doğasını anlamayı amaçlar.<sup>22</sup> Temelde kadın ve erkeğin eşitliğini savunan feminizm, kadının toplumdaki yerinin iyileştirilmesini ve toplumda gerçek bir eşitlik durumunun sağlanmasını hedeflemektedir. Zira bu anlayış, “*emasipansiyon*”u, yani aynı seviyede olma durumunu, eşitliği esas alır. Başka bir ifadeyle farklı cinsiyete bağlı yapılan ayırımın sona erdirilmesini talep eder ve tüm yaşam alanlarında eşitliğin yakalanması düşüncesine hizmet eder. Bu bağlamda feminizm, başta hürriyet olmak üzere kadının hiç bir hak ve özgürlük alanında erkeğin gerisinde kalmasına izin vermez. Buna göre feminizmi genel olarak kadın-erkek ayrımcılığına karşı çıkararak, cinsler arasında siyasal, ekonomik ve toplumsal eşitliği savunan görüş olarak tanımlamak mümkündür.<sup>23</sup>

<sup>22</sup> Adnan Güriz, Feminizm, Postmodernizm ve Hukuk, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yay., Ankara, 2003, No: 521, s.27.

<sup>23</sup> Dilek İmançer, (Yeni Düşünce Hareketleri-Dünya Neyi Tartışıyor?), “Feminizm ve Yeni Yönelimler” *Doğu Batı Dergisi*, 1990, Sayı:19, s.23.

Osmanlının sosyal hayatında Tanzimat'la birlikte başlayan ve I. Meşrutiyet (1876)'le olgunlaşma sürecine giren, ancak II. Meşrutiyet (1908) döneminde bir hayat felsefesi ve yaşam biçimi olarak uygulama şansını yakalayan farklı düşünsel gelişmeler varlık göstermiştir. Bu süreçte toplumun düşünce dünyasında bilhassa Avrupa'da gelişen yeni siyasal felsefi akımların da etkisiyle köklü değişiklikler görülür. Özellikle yirminci yüzyılın başlarında yaşanan hak ve özgürlükler alanındaki gelişmeler, kadının radikal nitelikte haklar kazanmasına zemin hazırlamıştır. Nitekim II. Meşrutiyet dönemini anlatan ve kadının toplumsal hayattaki yeri ve rolünü konu edinen romanlara daha çok toplum içindeki etkinliği artmış, toplumsal rolleri önem kazanmış bir kadın profilinin yansıdığı görülmektedir. Bunlardan biri olan *Jön Türk* romanı, kadının toplumsal hayatta dünden bugüne değişen yeni rolüne, hiç de alışılmamış bu yeni cephesine ışık tutmaktadır. Kadına ait eski ile yeni yaşama biçimleri, hak ve özgürlük alanlarının sınırları birlikte aktarılır. Romanda geleneksel kültürü temsil eden Nurullah'ın sözleri, mevcut toplumun evlenme yaşına gelmiş bir kızın tutum ve davranışına ilişkin görüşünü özetlemektedir: “*Doğrusu bizim millî duygularımıza göre bir kız “sevdim” demeyecek. Yalnız sevdiğini kabul ettiğini gösterecek. Bizim duygusal şairlerimize göre bir kız yüreği yakan bir peridir ve erkek onun bir hayranıdır. O göz kamaştıran bir put ki kürsüsü üzerinde gururla oturacak erkek tarafından onun kürsüsüne arz ve takdim olunan aşka dayanan tuhafıkları reddetmeyerek kabul etmiş olacak. Allah korusun gerek kadında, gerek erkekte görülen ileri fikirler şimdi bu hisleri saflığın aşağı derecesine indirmeye yüz tutmuştur.*” (s.51). Oysa şimdiki kızların elleri artık kalem tutuyor ve bilinçleri kendi iradelerini kullanmayı emrediyor. Yanıp yakılma bir yana, gönülleri hangi delikanlıya ısınıyorsa onunla yazışıyor. Örf ve adetlerin aksine fotoğraf alıp vermeler ve dönemin şartlarını zorlayan cüretkâr buluşmalar tanışma ve flört döneminde genç kızların sıradan davranışları sayılıyor.

Türk toplumunda baş gösteren erken dönem feminist eğilimleri, *Jön Türk* adlı romanın “feminizmden başka davası olmayan” kadın kahramanı Ceylan ile buna karşı direnen mülayim erkek kahraman Nurullah arasındaki diyaloglardan öğreniyoruz. Konu, Ceylan'ın her bakımdan zıt karakterde biri olduğunu bildiği halde kendisiyle evlenme gayreti içinde feminizme dair tartıştığı Nurullah'ı ikna faaliyetlerinde netlik kazanır. Kendisini kalbi ve bedeniyle, aklı ve hayaliyle büsbütün Nurullah'a veren Ceylan, buna rağmen istediği karşılığı almak için fikirlerinden ödün vermez.

Bu temelde kendi cinnetini beğenen ve ondan zevk alan bu galibiyet sevdalısı, feminizm propagandasını yaptığı sırada “kızlığını nasıl isterse öyle yaşamakta hür olduğu” inancıyla geleneksel anlayışa aykırı bir duruş sergiler. Oysa Nurullah, İslam’a ve Osmanlı yaşamına temel temele zıt olan Batılı yaşam biçimine ve bunun normal bir ilişki saydığı metres hayatına karşıdır. Bu iki şahıs arasında görülen zıtlık ve çatışma, aslında Doğu ve Batı medeniyetleri arasındaki uyumsuzluğun kendisidir. Yazar, bu dönemde görülen feminist eğilimi, kadın kahramanı Ceylan’ın ağzından ataerkil toplum yapısına karşı bir savunma sayılmak üzere aktarır: “*Nasıl olur ki bir delikanlıya her şey caiz, her şey mubah olsun da bir kıza hiçbir şey caiz hiçbir şey mubah olmasın? Delikanlı her gördüğü kadına, kıza göz koyup bıyık burabilsin de kız, hatta yahut kadın bir hafif tebessüm bile edemesin? Bir erkek için uygun olan serbestliğin yüz binde birisi bir kadında, bir kıza görülecek olsa mahvolduğu an o andır. Biz erkek efendilerin adeta eğlencesi olmuşuz kalmışız... Bize karşı her hal ve tavırda onlar özgür, hak sahibi. Biz? Oo! Biz eşyadan ibaret. Hayvandan bile değil, nerede kaldı ki insandan ibaret olalım. (...) Düşünüünüz ki beğenilmek hevesi insanoğlu için soylu, doğal yaratılışımızda olan bir şeydir. Biz kadınlar beğenilmeyi tabii isteriz. Fakat yolda veya bir çayırda kendimizi beğendirmek istediğimiz erkeğe rastladığımızda şemsiyemizi indirip siper almaya mecburuz. Neden? Dünyanın hangi tarafında böyle bir mecburiyet vardır?*” (s.58). Nurullah’ın bu yeni düşünceler karşısında, “genç kızları kendi hallerine bırakırsan ya davulcuya varır ya zurnacıya” şeklindeki toplumun ortak klasik görüşü, bu yeni kadın tipi tarafından şiddetle reddedilir: “*Varsın davulcuyu, zurnacıyı beğensin. Kim ne hakla karışacak? Bir kemancı çingeneye varmış prensler yok mu? Yalnız Avrupa’da değil, bizde bile! Bir kraliçeyken boşanıp sıradan bir adama varmış kadınlar yok mu?*” (s.59). Nurullah ve Ceylan arasında geçen bu diyalog, aslında eski-yeni düşünce sahipleri veya Doğu-Batı zihniyeti arasındaki uçurumu ifade etmesi bakımından önemlidir. Zira Avrupa’dan gelen değişim dalgası, eski kuşak karşısında hiç de itaatkâr olmayan bir gençlik yaratmıştır. Erkeğin asırlar boyu süren tasallutu altında kurtuluşu bekleyen kadın cinsiyetine reva görülen muamele yine romanın feminist kahramanı Ceylan’ın ağzından verilir: “*Her kaytan bıyık çelebi rast geldiği kıızı iğfal ediverecekmiş. (...) Biçareyi aldatırlar. Kız iken anne eder sonra terk ediverirler. Zavallıya ağlamaktan başka hiçbir intikam yolu, hiçbir teselliye bahane kalmaz*” (s.59). Kadın hakları konusunda ilhamını Batı’dan alan yeni kuşak bayanlar, yeni çağda modern düşünce akımlarının kendilerini erkeklerle eşit hakları yaşama sürecine soktunu; şimdi Avrupa’da kızların ellerinde “hançerin, revolverin ve vitriyol

*şişelerin*” olması ispatlamaktadır. Fakat asıl problem, erkek egemenliğine ve baskısına son verecek bilgi ve cesarete sahip kadınların yetiştirilmemiş olmasında aranır. Ortada “*bir alay cahil ve miskin (kadın) buldukça*” erkeklerin istediği gibi hükmetmesi kaçınılmaz olacaktır. Oysa görenekten ibaret olan ve adına toplumsal kural/değer denilen birtakım manasız şeylerin kadını uygarca davranışlardan uzaklaştırdığı fikri, feminist anlayışın temel dayanağıdır. Ceylan gibi Avrupa’nın kadın meselesine dair kitapları elinden düşürmeyen kadınlar, aslında bu temelden beslenirler. Öte tarafta ‘serbest’ kadınlardan yararlanan pek çok erkek de özgürlük yanlılarına yardım ederler ve kadınlara karşı bu özgürlük hareketinde bulunmayı bir sıklık sayarlar. Çünkü “*gerçeği onlardan gizlemeye çalışmak, bir despotlar meclisinin; özgürlüğün yüzünü halktan saklamasına benzer*” (s.56) görüşü, gençlerin bu konudaki görev ve sorumluluğunu belirler. Buna göre “*feminizm denilen kadın konusu, Avrupa kadınlarını öteden beri uğradıkları bir boyun eğmeden, ezilmekten kurtarıp insan haklarına ve medeniyete layık ve ulaşmak için yapılan yürekli mücadeleden ibarettir*” (s.76). Ancak ortada bir durum vardır ki, o da sık sık olayın akışını durdurup araya giren yazarın açtığı paranteze sığdırılmış değerlendirmelerde saklıdır.

İslâm medeniyetinde bir kadının her hukuka sahip olduğu halde pratikte hepsinden mahrum olması nasıl inanılmayacak bir durum ise, Avrupa medeniyetince de kadının görünüşte saygıya değer bir konumdayken gerçekte hiçbir hakka sahip olmaması, hatta ticari reklam malzemesi olarak kullanılması, aynı derece inanılmayacak bir durumdur. Buna paralel olarak Şark dünyasında da evlendikten sonra gerçek adını bile kaybeden kadın, kocasının rızası olmadıkça hiçbir anlaşmaya imza atamaz. Kocasına mutlak bir itaatle boyun eğmeye mecburdur. Yirmi bir yaşına kadar kızlar gibi erkeklerin de velileri uygun görmedikçe evlenme konusunda tam bir karar alma özgürlükleri bulunmaz. Bütün bunlar, romanda kadınları feminist eğilimde hürriyet arayışına iten sebepler olarak gösterilir (s.78). Öte yanda Batı medeniyetinin kadına kazandırmış gibi görünen haklar aslında kaybettirmiştir. Ceylan’ın görüşünde netlik kazanan feminist eğilim, aslında belli bir toplumsal cinsiyetin özgürlük arayışındır. Bu arayışta problem yoktur, ancak hürriyet elde edildikten sonra ondan insanlık onuruna gölge düşürecek şekilde yararlanmaya kalkışmak probleme yol açar. Hürriyet, insanlık için zor bulunur bir nimettir ama yaşanması gereken sınırları aşıldığı zaman tehlikeli bir nimete dönüşür. Kadın haklarını ve eşitliği arayan feminizmde aşırılık, böyle bir tehlikeyi doğurur. Kadının

medeni haklarında gelişme sağlandıkça, sosyal hayatın bütün çalışma alanlarında erkeklerle eşit hakları kazanıp ekonomik bağımsızlığını elde ettikçe durum kendi aleyhine işlemeye başlar. Kadın bu imkânlarla sahipken, evliyse boşanma fırsatını kullanıyor; değilse, “serbest evlilik” diye nikâhsız ilişkilerde yer alıyor. Romanın feminist kahramanı Ceylan’ın “serbest evlilik” adına Nurullah’tan istediği ilişki biçimi de budur. Nitekim bunu kabul etmediği için Nurullah’a içirdiği uyuşturucu sonrası yaptığı tecavüzdü hamile kalmıştır. Bu durum, Avrupa’da karşıt cinsler arasında yaşanan ilişkinin değişen toplumumuzdaki tezahürüdür.

Avrupa’da çok eşliliğin olmaması, dinen ve kanunen herkesin tek eşle yetinme mecburiyetinde olması övgüye değer bulunabilir. Ancak bu dinî ve yasal buyrukların tanzim ettiği sosyal ortamda hal ve iktidarı müsait olan kibar âleminden kaç kişi tek eşle yetinir? Bunun bir de tersi düşünülmelidir. Aldatıldığını fark eden kadınların mahremiyeti daha da korkunçtur. Ahmet Mithat, *Paris’te Bir Türk* (1876) adlı romanında da bu konuya yer vermektedir. Romanın derin yapısında Avrupa’da “mariage libre” taraftarı karşıt cinslerin evli olsalar bile istedikleri zaman başkalarıyla birleşip ayrılmalarının, toplum tarafından özgürlüğü koruma yolunda sıradan bir ilişki olarak değerlendirildiği sezdirilmektedir. Nitekim bu dönem Avrupa’sında, “*Paris’te doğan çocukların yüzde otuzu gayri meşru, yani (İslam düşüncesine göre) “piç” olarak doğuyorlar. Bu çocukların, işte bir çeşit serbest izdivaç demek olan âşık ve metreslerin mahsulüdürler. Bunlar o hizmete mahsus olan çözümle bakılıp büyütülüyorlar*” (s.78). Bu durum, yürüme-yen evliliklerde boşanmayı kabul etmediği için terk edilen taraf açısından bolca örneği bulunan intihar eylemine itilme riskinden kurtulma çaresi olarak düşünülüyor. Aksi halde “*Bir hançer darbesi, bir revolver kurşunu, bir şişe vitriyol muhakkak hazır, her tarafta yüzlerce emsali görülüyor. İhanet kız tarafında görülürse yine aynı hal muhakkak. Metresini öldürmüş katiller, cinayet mahkemelerinde âşığını öldürmüş metreslerden az görülüyor*” (s.78). Bu manzara, her ne kadar daha çok toplumun alt tabakalarında görülüyorsa da eğitilmiş aydın sınıflarda da örneğine hiç rastlanmıyor değildir. İğfal edilen çaresiz bir kızcağız, ailesinin merhametine terk edilmekten; reziletin örtbas edilmesi, doğan çocuğun yok edilmesinde aranarak onur ve namus bakımından manen mahvolmaktan kurtulamayacaktır. Burada sorumluluğun büyüğü “serbest evlilik” yolunu açan feminist anlayışta ve bu anlayışı kendi yaşamında tatbik eden kadında aransa da, sonra yaşanması muhtemel bir faciada namussuzluğu yalnızca kıza değil, asıl kadının bu tercihini fırsat bilip onu iğfal eden erkeğe yüklemek gerekir.

Feminizmin kadın- erkek eşitliği temelinde gelişen arayışı, pek çok haklı dayanakları olması sebebiyle her geçen zaman ve hemen her millette büyük bir taraftar kitlesini bulmuştur. Zira kadını erkek hegemonyası altında ezilmekten kurtarma düşüncesi bile toplumda başlı başına kabule değer bir çabadır. Ancak feminizmin iki cinsiyet arasında eşitliğin oluşması temelinde yürüttüğü mücadele beyhudedir. Çünkü erkekle kadının tam eşitliği davası hem yaratılış felsefesine hem de tarihin doğasına aykırıdır. Bu hüküm, yine bu konuda karşıt fikirleriyle hararetli bir tartışmanın içinde bulunan Nurullah ile Ceylan'ın sözlerini keserek, dolayısıyla romanın olay akışını da durdurarak devreye giren yazarın şahsî görüşleriyle açıklık kazanır. Ona göre mevcut Şark medeniyetinde kadınların pek çok hukukunun çiğnendiği doğrudur. Fakat feminizmin Batı'dan alıp hayal ettiği hedeflerin gerçekleşmesiyle meydana gelecek medeniyetin insanlık için tam bir felaket olacağı da bir o kadar doğrudur. Keza böyle bir medeniyetin pek çok haksızlıklar barındıran şimdiki medeniyetten bile daha çok acayiplikler ve gariplikler göstereceği açıktır. Bu kez eşitlik aksi yönde bozulmakla kalmayacak; insanlık, hayvanlar âleminin de gerisinde kalarak utancından kahrolacaktır: *“O halde erkeğin kadına mağlup ve zayıf kalacağı bile düşünülebilir. Fakat eşitliğin tam olması halinde dahi medeniyet o kadar karışacaktır ki bu karmaşa karşısında hayvanların basit doğal yaşamları bile ukalaları imrendirecektir”* (s.126).

Neticede hürriyet, ister erkek ister kadın olsun, ondan doğru istifade etmeyi bilen her insan için kutsal bir nimettir. Aksi halde hürriyet adına talep edilen ve yaşanan aşırı serbestliğin ne derecede tehlikeli olduğu, iyilik yerine fenalıklara yol açtığı, özgür insanların yaşamlarında tecrübe edilmiş korkunç örneklerden de anlaşılmaktadır. Buna göre söylenecek söz şu olmalıdır: Her şeyde olduğu gibi hak ve hürriyetleri yaşama konusunda da ölçüyü kaçırmak bir felakete mal olabilir. İfrat ve tefritten kaçınarak mutedil davranmak soylu insanın asaletindedir. Toplumsal hayatta -insanî ve ahlakî sorumluluk temelinde- erkeğin erkek cinsiyetine, kadının da kadın cinsiyetine ve doğasına uygun davranışlar sergilemesi beklenir. Romanda Ahmet Mithat'ın kendisine söz hakkı tanıyıp biçimlendirdiği ara metinlerden biri, bu konuda fazla söz söylemeyi gereksiz kılacak mahiyettedir: *“Her şeyde ölçüyü kaçırmak da iyi değildir, geride kalmak da! Kızları esen yellerden esirgemek gayretiyle kafesler içinde kanarya kuşu gibi yetiştirmek de tehlikelidir, sınırsız bir hürriyet ile başıboş gezen sakalar, isketeler, ispinozlar gibi bırakmak da. Bu serbestlikle gezip yaşayan kuşlar da*

*doğrusu her gün tehlikelere maruzdurlar. Kendilerinden daha kuvvetlilerin elinde zayıf ve perişan kalırlar* (s.55). Tabii varlığının dışına çıkmak gayretiyle ve kendi cinsiyetinin doğasına aykırı tutum ve davranışlarda bulunarak hürriyetin sınırlarını zorlayanları akıl ve mantık çerçevesinde uyarmak, Ahmet Mithat'ın pas geçtiği durumlardan değildir. Bu tarz insanlara evrensel değerleri telkin ve tavsiye etme çabası, onları sosyal fayda yönü ağır basan bir anlayışla donatma sorumluluğu, yazarın bütün eserlerine nüfuz etmiştir. Zaten eserlerinin tamamına bakıldığında Ahmet Mithat Efendi'nin sosyal fayda peşinde koşan bir yazar olduğu kolayca anlaşılabilir. Onun hikâye ve romanlarında ulaşmaya çalıştığı hedef, Türk toplumunda çağdaş medeniyete uymayan düşünce ve yaşayış tarzlarını değiştirmektir. Hemen bütün eserlerinde halkın hayatına girmiş batıl inanışları ilkel adetleri, gelenekleri eleştirmesi de bunu göstermektedir. Batı'nın Türk kültürü ile temelde uyuşmayan alışkanlıklarını değil, daha çok gençlere telkin ettiği şey, "Batı'nın müspet dünya görüşü" olmuştur.<sup>24</sup>

Sonuç olarak feminist eğilimin temel felsefesi, toplumsal hayata yalnızca salt bir kadın bakış açısını egemen kılmak değil, insan eksenli temel hak ve hürriyetlerde erkeklerle eşit seviyede olmayı öngörmektedir. Bu felsefe, erkek egemenli toplumlarda zayıf görülen kadın cinsiyetine karşı her türlü baskıcı tutum ve anlayışla mücadele etmeyi esas alır. Tanzimat'tan beri yaşanan Batılılaşma sürecindeki medeniyet değişimi, belki de bu felsefi yaklaşım ve insanî anlayış çerçevesinde yürütülen mücadele sayesinde kadını hapsoldüğü dört duvar arasından çıkarmış, ona toplumsal hayatta erkeklere verilen haklara yakın aktif bir rol ve statü kazandırmıştır. Ancak ne yazık ki, kadına ait bu elde edilmiş hak ve kazanımların aşırı uçlara taşınmasıyla kadının değeri yeniden düşürülmüş ve iffeti aşılanmıştır. Toplumsal hayatta varlığını ispatlamak için dikkat çekebilecek en aşırı görsellik içinde cinsel bir pazarlama unsuru olarak kullanılmaya başlaması, kadının kendi tercihi gibi görünse de bu durumu erkeklerin cinsel ve ekonomik çıkarları uğruna destekledikleri bilinmektedir. Geline bu aşamada feminist ilgi ve eğilimin toplumsal yaşamı ahlaki değerler ve insanî erdemler bakımından erkekler kadar kadınlar için de çıkmaza soktuğu unutulmamalıdır.

<sup>24</sup> Kenan Akyüz, *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri I (1860-1923)*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1979, s. 52.

#### 4. Sonuç :

Edebiyatçıların tarihçiler kadar olmasa da tarihe mal olmuş durum ve olaylara büyük ilgisi vardır. Bilhassa tarihî romancıların bu ilgisi, tarihte varlık göstermiş toplumların kültürel yapılarına, bu yapının zaman içinde uğradığı değişim ve dönüşümüne; herhangi bir sebeple tarihî önemi haiz kişilerin eylemlerine, düşünce ve ruh dünyalarına kadar pek çok alanda bilinmeyenleri yeniden inşa edencesine gün yüzüne çıkarmayı hedefler. Edebiyatımızda ilk tarihî roman olarak kabul edilen *Yeniçeriler*, belli bir dönemde yaşanmış tarihî bir vaka üzerinden tarih eğitiminde öğreticilik rolünü oynayan bir eserdir. Ayrıca bu eser, Osmanlının III. Selim dönemine ait toplum yapısını ve yaşantısını, aile kurumunu; toplumsal örf, adet ve gelenekleri, kültürel ve ahlakî değerlerde bozulmanın sosyal ilişkilere nasıl yansıdığını belge, bulgu ve veriler ortaya koyarak bildirmesi bakımından önemli bir metindir. Ahmet Mithat Efendi'nin roman serisi içinde tarihî dönem ve olayları yansıtmaya ve öğretme aracı olarak kullandığı bir diğer tarihî romanı da *Jön Türk*'tür. Romanın adından da anlaşıldığı gibi yazar, bu kez Jöntürkler üzerinden bir döneme ışık tutmayı hedeflemektedir.

II. Meşrutiyet öncesi dönemde Jöntürk faaliyetleri içinde yer almamış olmasına rağmen romanın olay örgüsü içinde böyle bir faaliyeti varmış gibi gösterilen ve idealist bir karakter olarak öne çıkarılan olay kahramanı Nurullah, muhafazakârdır ve evlilik konusunda da toplumun örf adetlerine sonuna kadar bağlı biridir. Batılılaşma sürecinde değişen koşulların önüne çıkardığı pek çok güçlüğü rağmen doğru bildiği adreste kalmayı başarabilmiştir. Nurullah, millî değerleri temsil etmekle birlikte saf ve samimidir. En büyük eksiği, yeni insan tipinin ve çağdaş düşüncenin yarattığı değişim karşısında pasif duruş sergilemesidir. Nurullah'ın yeni zihniyet karşısında tedbirli ve uyanık olmamanın cezasını çok ağır bir şekilde ödemiş olması da bu yüzdendir. Onun, değişen yeni kadın tipinin akıl almaz intikamı karşısındaki mağlubiyeti de yine bu eksik tarafının eseridir. Romanın feminist kadın kahramanı Ceylan, yerli kültürün, manevi değerlerin, Türk aile kurumunun örf ve âdetinin aksine “serbest evlilik” adıyla aşırı özgürlüğün şiddetli savunucusudur. Romanda feminist anlayışa uygun profili çizilen Ceylan, Doğu'yu etkisi altına alan Batı kültürünü, yani değişimi sağlayan etken unsuru; Nurullah ise, bu değişime direnme konusunda kararsız davranan, karşı mücadelede bulunuyor gibi



görünse de gerçekte değişime teslim olmuş Türk toplumunu temsil etmektedir.

Sonuç olarak bir cemiyetin, tarih boyunca gelişmeler karşısında duyarsız, değişime kapalı durağan bir seyir izlemesi beklenemez. Ancak önemli olan, bir toplumun değişirken özünden tamamen kopmaması, yabancılaşmamasıdır. Bu konuda pek çok aydın ve düşünür, toplumsal gelişmenin önünde engel teşkil etmeyen millî değerlerin, kültürel kazanımların korunması; öte yandan çağın akıl ve bilim çerçevesinde gerekli gördüğü yeniliklere de açık olunması yönünde fikir beyan etmiştir. Bir cemiyetin “medeniyet dairesi”ni değiştirmesinin doğal bir durum olduğunu söyleyen Ziya Gökalp, Türk toplumunun temelde üç medeniyet değiştirdiğini de şöyle ifade etmektedir: “Mesela Türk kavmi, iki kere medeniyet dairesini değiştirdi. İslamiyet’i kabul etmeden önce, “Uzakdoğu Medeniyeti Dairesi” içinde yer alıyordu. Müslüman olduktan sonra, “Doğu Medeniyeti Dairesi”ne girdi. Geçen yüzyıldan (19. asır) beri de, üçüncü bir daireye, “Batı Medeniyeti Dairesi”ne girmeye çalıştı.”<sup>25</sup> Ancak hiçbir değişim sancısız olmadığı gibi Türk tarihinde yaşanan bu kültür ve medeniyet değişimi de hiç kolay olmamıştır. Değişime maruz kalanlar kadar, değişimin yanında olup onu savunanlar bile sonuçlarından olumsuz etkilenebilmişlerdir. Dünyada örnek teşkil eden parlak medeniyetiyle tarihe geçmiş büyük milletlerin toplumsal ve kültürel değişimi daha da sancılı olmuştur. Türk toplumunun, asırlar boyu içinde kaldığı, insanî ve manevî güzelliğinden büyük güç aldığı Şark-İslam medeniyetiyle asırlar boyunca dünyaya hükmettiği bilinmektedir. Ne var ki, Doğu inançlar silsilesinden Batı medeniyetine yöneldiği tarihten itibaren bu hiç dinmeyecek sancıyı çekmeye başlamıştır. *Jön Türk*’te dikkat çekilen yaşam biçimi ve hayat felsefesi bakımından Doğu ve Batı arasındaki fark, romanın temsili kahramanları Nurullah ve Ceylan’ın tutum ve davranışlarına, görüş ve düşüncelerine açıkça yansımaktadır. Onların yaşayışlarında ve hayat felsefelerinde görülen zıtlık, Ahmet Mithat Efendi’nin romanda geçen şu yorumuyla gerçek açıklamasını bulmaktadır: “Eğer Ceylan Avrupa’da bulunsa da bir konferansta şu bilgi ve malumatını ortaya koysaydı feminizm ve sosyalizm meselesinde adeta liderler gibi alkışlanırdı. Lakin bu liderlik onu alkışlayanların gözünde ne kadar övünme nedeni sayılır ise akılları henüz çileden çıkmamış olanların gözünde de o oranda rezaletten addolunur” (s.80).

<sup>25</sup> Ziya Gökalp, *Türk Medeniyeti Tarihi*, Elips Yay., Ankara, 2007, s.152.

Romanda ana kahramanlar Nurullah ve Ceylan'ın Batılılaşma süreci içinde aile ve evlilik kurumuna ilişkin çatışan fikirleri üzerinden Türk toplumunun Meşrutiyet dönemi öncesi aile yapısını tehdit eden girişimler temelinde başarıyla tanıtılmıştır. Romanın dokusuna nüfuz eden bir başka mühim unsur ise, Batılılaşma yolundaki Türk toplumunun Cumhuriyet öncesi değişim sürecinde yaşadığı çelişiklere dikkat çekilmiş olmasıdır. Doğu dünyasından Batı medeniyetine yönelirken toplumun kurtulamadığı düalizmin arka planı yine isabetle irdelenmiştir. Bu bağlamda şu hükme varmak mümkündür: *Jön Türk*, Batılılaşma serüveninde yaşanan sosyal ve kültürel değişim ile uyum sorununda Türk toplumunun karşı karşıya kaldığı çıkmazları belli bir olay örgüsü içinde günümüze aktaran en başarılı tarihî romanlardan biridir.

“FEMINISM AND CULTURAL CHANGE IN THE PROCESS OF  
WESTERNIZATION DOCUMENTING THE NOVEL: THE YOUNG TURK”

*Abstract*

*Many novels and stories, which have been written in the process between the period of two constitutional monarchies, especially “Felsefe-i Zenân”, which is the third story of Ahmet Mithat Efendi’s “Letaif-i Rivâyât” (1871-1894), the book that is consist of twenty five stories, deal with the family structure and the institution of marriage in the Ottomans as a problematic issue. Among these works, “Jön Türk” by A. Mithat (1910) that can be addressed within the scope of historical novel has a quality of a very important historical document in terms of throwing light on the traditional family structure and the institution of marriage which has been going through some serious change during the pre-II. Constitutional Monarchy period.*

*This study bases to expose the social change and the cultural corruption in the process of westernization in Turkey with the aspects casting the type of novel. Basically, how the change and the transformation, the two crucial basic social institutions (the family structure and the institution of marriage) experienced from Tanzimat to pre-publican era are reflected within the framework of feminist trends, especially in the novel called “Jön Türk” by Ahmet Mithat Efendi will be researched. Apart from these; the estrangement, the rebellion to tradition that are seen in the deep structure of the novel will constitute the other thematic issues to be also referred. Among the main problems of the period, such as the relationships between young girls and boys before marriage, how Turkish family structure and the institution of marriage are tried to be formed, the feminist approach and the quest for freedom of women in parallel to the changing conditions in male-dominated society will constitute the basic concentration areas of our research.*

*Keywords*

*Ahmet Mithat, Young Turk, Jön Türk, feminism, institution of the family, cultural change.*